

't Inschrien

2017 / 2

Kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente

Colofon

't Inschrien is een kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie

Willy Ahlers, Geert Bekkering, Hilda Ferwerda
Jan Hinke, Theo Leoné (hoofdredacteur) en Harry Mulder.

Aan dit nummer werkten mee:

Willy Ahlers, Geert Bekkering, Piet Bremer,
Gijs Gerrits, Jan Hinke en Evert Ulrich.

Redactieadres

OKThuis
Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur

Voorzitter, vacant
Janny Willemsen, secretaris
Willem Wondergem, penningmeester en
vicevoorzitter
Marty van Dijken, PR
Wolter van Coeverden, lid

Secretariaat

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Telefoon: 074- 2914014
Rabo rek.nr. NL41 RABO 0129 5763 79

OKThuis

Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl

Het abonnement is bij lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost per lid EUR 30,00, met partner EUR 35,00, jeugdleden tot 21 jaar EUR 15,00. Losse nummers zijn voor EUR 5,00 verkrijgbaar bij het secretariaat.

Nieuwe kopij moet uiterlijk 17 juli 2017 bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie zijn te vinden op de website.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:
schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

Henk Woolderink: parallellen met Scandinavië Geert Bekkering en Jan Hinke	3
Schuwe das succesvol op heroveringstocht Gijs Gerrits	8
Adelaarsvaren herinnert aan oeroud bos DeWiernte Natuurbeleid provincie heeft geen oog voor bijzonder Twents woud Piet Bremer	15
Bornse Bonifatius of toch Frankische edelman Evert Ulrich	20
Eerst de auto's dan de garages Willy Ahlers	26

Foto omslag:

Bijna een raket, de Nederlands sportwagen met vlaggetje achterop.

Henk Woolderink: parallellen met Scandinavië

Geert Bekkering en Jan Hinke

.....

Henk Woolderink (1943) onderzoekt al meer dan een halve eeuw de plattelands- en boerderijgeschiedenis van Twente. Op basis van eigen (archief)onderzoek bouwt hij vanuit de harde feiten overkoepelende structuren op: juridisch, bestuurlijk en economisch. Zo ontstaat een degelijk beeld van de Twentse maatschappelijke verhoudingen. Woolderink zet een aantal gevestigde opvattingen op losse schroeven. Zijn levenswerk moet in 2018 uitmonden in een universitaire promotie annex doctorstitel.

De weg naar de geschiedbeoefening is ook bij Woolderink gegaan via de opstap van het genealogisch onderzoek. Thuis in Wierden, waar de familie een sigarenhandel dreef, kwam in de Mariamaanden mei en oktober de rozenkrans voor de dag. De kinderen Woolderink baden dan voor het doosje. En in het sigarendoosje zaten de bidprentjes van overleden familieleden en bekenden. Dat wekte zijn nieuwsgierigheid. Toen Henk wat ouder was, ging hij kijken voor wier zielenheil hij nu eigenlijk had gebeden. Hij zette de gegevens op een rij en ontdekte dat er soms dingen niet klopten.

Vanuit zijn genealogische belangstelling voor de eigen familie kwam hij terecht bij Twentse boerenfamilies, hun hoeves en de agrarische samenleving. Heemkundige coryfeeën als Cor Hijszeler en Adam Hulshoff, verbonden aan het Rijksmuseum Twenthe, kruisten al snel zijn pad. Woolderink hoorde van hen zoveel interessants, dat hij zijn eindschrijft voor de kweekschool schreef over het adellijk grootgrondbezit in Twente, inclusief de pachtboerderijen. Met hulp en een inleiding van Adam Hulshof werd het

onder de titel: “Het tegenwoordige adellijke grootgrondbezit in Twente” gepubliceerd in het Jaarboek Twente 1965, p. 14-63. Twee jaar later al werd Henk gevraagd om in het bestuur van de Oudheidkamer Twente te komen. Dat wilde hij wel - op voorwaarde de komst van nog meer jongeren. Gevolg: ook Jan-Willem Berns, Joop Meijer en Theo van Stapele traden toe. Zijn genealogische onderzoeken vonden uiteindelijk vooral hun weerslag in de “Familiekroniek Woolderink: huis op Erve Woolderink in Rectum 200 jaar en familie-kroniek 1420-1998”. Familiecomité Woolderink, Wierden-Rectum, 1998 - 96 pagina's.

Schuilenburg

Al tijdens zijn middelbare schooltijd in Almelo kwam Henk in contact met fietsenmaker Gerrit Jan Eshuis. Ook maakte hij mr. G.J. ter Kuile jr. nog mee, die als 90-jarige nog altijd met junior werd aangeduid. Eshuis was een verwoed klokkenverzamelaar. En hij deed altijd op vrijdag de zaak dicht en ging opgraven. Hij bracht Henk de liefde voor dat vak bij; en de kennis van de landschapselementen waarbij archeologische resten te verwachten waren. Toen er in 1967 een industrieterrein en haven werden gepland op de resten van de Schuilenburg, liet Henk door Reinier Kampman van het Almelo Kadaster de situatie in kaart brengen. Met deze kaart ging hij naar het ROB in Amersfoort, waarna het terrein zeer snel een archeologisch rijksmonument werd. Zo snel gaat zo'n aanwijzing tegenwoordig niet meer. Nu word je als niet belanghebbende aan de kant geschoven, heeft hij tot zijn verdriet al ettelijke malen moeten ervaren. Maar in 1967 was hiermee Henks 'naam' stevig gevestigd. En met een brief van de ROB had hij toegang tot veel

Erve Woolderink in de marke Rectum.

verzamelingen, al bleven mensen als Kampman raar opkijken als de jonge deskundige zich aan hun loket meldde. Henk was ook een aantal jaren correspondent voor het ROB.

Henk Woolderink (in groen) als gids bij de Schuilenburg.

Na de kweekschool en de militaire dienst wachtte hem in 1965 de wereld van het onderwijs, te beginnen bij de Egbertusschool te Almelo. Achteraf gezien heeft hij maar betrekkelijk weinig jaren volledig voor de klas gestaan. Al snel kwam hij terecht in commissies voor projecten op allerlei terrein, waarvan er in die tijd in het zich stormachtig ontwikkelende onderwijs vele waren. Aanvankelijk bij de Stichting Katholiek Onderwijs Almelo en omgeving, later ook bij de Hengelose Schaepman Stichting. Daar coördineerde hij de samenwerking tussen het gewone en het speciaal onderwijs. Ook kwam hij terecht in overkoepelende landelijke structuren, waardoor hij nog wel eens vaak van huis was. Van de onderwijsvakbond heeft hij tientallen jaren deel uitgemaakt op landelijk, regionaal en plaatselijk niveau.

Hof te Borne

Inmiddels was hij verhuisd naar Borne, kreeg kinderen en kleinkinderen en werd gevraagd als bestuurslid van de Heemkundevereniging Bussemakerhuis, waarvan hij tientallen jaren

voorzitter zou zijn. Geregeld publiceerde hij in het verenigingsblad Boorn en Boerschop. Samen met mevrouw Van Harten-Fransen en Jaap Grootenboer leidde hij de gidsen van Borne op, die inmiddels al weer 25 jaar lang actief zijn en niet meer weg te denken uit Borne. Voor Henk Woolderink, was het 800 jarig bestaan van zijn woonplaats Borne in 2006 de uitgelezen kans, om alles wat hij over de geschiedenis van Borne had verzameld, onder te brengen in een lustrumboek: H. Woolderink, De hof te Borne. 800 jaar geschiedenis van de hof, de kerk en het dorp Borne (1206-2006). (Borne, 2006). Zijn finest hour beleefde hij met de door hem bedachte historische Hofdag op Hemelvaartsdag 2006. Dit concept zou later ook elders navolging vinden.

In 2005 ging Henk met pensioen en kon hij zich volledig met het historisch onderzoek bezighouden. Zes jaar geleden ontstond op initiatief van Henk en Gerard Seijger de Klankbordgroep Twente voor Bewonings- en Landschapsgeschiedenis. Daarin werd met name verbinding gezocht met het wetenschappelijk onderzoek in den lande. Deze OKT-klankbordgroep heeft inmiddels sterke banden gesmeed met de universiteiten in Groningen en Wageningen. Zo'n 30 mensen ontmoeten elkaar, bespreken onderling allerlei (wetenschappelijke) onderzoek en helpen elkaar daarmee verder. Komende winter zijn er drie promoties te verwachten, waaronder die van Henk zelf, terwijl er vijf, vooral jongere mensen, met een masterscriptie bezig zijn.

Klappers en schoolschriftjes

Uit de Klankbordgroep vloeide het project Historisch boerderij-onderzoek voort. Achterliggende gedachte was de studenten een vliegende start te bezorgen bij hun onderzoek over Twente, dat zij meteen al over de nodige data zouden kunnen beschikken. En die data waren er. Heel zijn leven was Henk bezig geweest met het verzamelen van gegevens over oude boerderijen. Dat was geresulteerd in een omvangrijke rij klappers en schoolschriftjes. Met hulp van studenten uit Groningen zijn Henk's gegevens nu in databases ondergebracht. Zo helpt Henk de studenten en helpen de studenten Henk.

Het resultaat mag er zijn, te beginnen met: H. Woolderink, Historisch boerderij-onderzoek in het richterampt Delden. (Enschede, 2013). De gegevens zijn per richterampt geordend en inmiddels digitaal gepubliceerd via de website van de OKT. De tiende uitgave (deel 10) van de werkgroep “Boerderij-onderzoek in Twente” van de Oudheidkamer Twente betreft het gebied Noord-Twente / Nedergraafschap Bentheim. De serie omvat de richterambten Delden, Ootmarsum, Oldenzaal, Enschede, Borne en Kedingen, alsmede de schoutambten Haaksbergen, Diepenheim en tenslotte de heerlijkheid Almelo, aangevuld met het gebied Noord-Twente / Nedergraafschap Bentheim. Dit najaar komt een samenvattende gedrukte versie uit (in boekvorm dus) en die gaat, met vele foto's en kaarten, vijf kilo wegen.

Erve Woldhuis in Woolde bij Hengelo.

Sloop boerderijen

Het is hard nodig dat deze informatie wordt vastgelegd, want aan de lopende band verdwijnen boerderijen. Alleen al in Borne werden in april 2017 drie oude boerderijen gesloopt. Van de klassieke gewaarde erven is inmiddels de helft weg. Weliswaar gaat het materiaal soms voor authentiek hergebruik naar Twickelboerderij Erve Woldhuis in Woolde, maar onze plattelandsgeschiedenis verdwijnt nu in rap tempo. Er mogen dan beschermende bepalingen bestaan, tegen onwil van de eigenaar is niet op te boksen.

En dat terwijl we nog amper weten uit welke tijd de oudste boerderijen stammen. Ze zijn ouder

dan de oudste bronnen, dat is haast wel zeker. Wij laten de ouderdom van iets vaak afhangen van het jaartal waarin betreffende stichting/organisatie (stad, marke, boerderij) voor het eerst genoemd wordt. Zo'n eerste jaar van vermelding is echter meestal niet het beginjaar. Zijn er geen andere bronnen te vinden, die een langere ontwikkeling vóór het beginjaar kunnen aantonen of op zijn minst aannemelijk maken, is een vraag die Henk zich al vaak gesteld heeft. En die nu zelfs de centrale vraagstelling van zijn promotieonderzoek is geworden. Archeologisch onderzoek geeft aan dat erven vaak al van vóór het jaar 1000 op ongeveer hetzelfde perceel staan, ook al zijn ze in de loop der eeuwen vaak wat opgeschoven. Een ander stokpaardje van Henk is, dat er veel meer continuïteit is geweest tussen de jaren 1000 en 1800 dan wij denken.

Promotie op vier pijlers

Henk heeft nu met professor Theo Spek in Groningen afgesproken, dat hij zijn grote verzameling gegevens gaat inzetten om aanknopingspunten te vinden voor de bepaling van de ouderdom van de boerderijen. Daartoe lenen zich in Henk's ogen vooral: het tiendrecht (vermeldingen van tienden, tiendafdracht), het miskoren, gegevens over gewaardheid en betaling van oorlogsschatting. Zijn promotieonderzoek heeft hij dan ook gebaseerd op deze vier pijlers.

De tienden zijn een instelling die met de kerstening samenhangt, en dus teruggaat naar een periode vóór het jaar 1000. In de vita (levensbeschrijving ten dienste van de heiligverklaring) van Ansgar of Ansgarius (gestorven in 859) staat, dat deze missionaris van Scandinavië en eerste aartsbisschop van Bremen de tienden van een 'villa' (= gewaard erf) schonk aan de armen van Bremen. Balderik van Kleef schonk in 959 voor het lezen van zielenmissen na zijn overlijden tienden van twee Twentse boerderijen aan het door hem in 954 gestichte kapittel van Oldenzaal. Kortom, tienden bestaan al diep in de Middeleeuwen. Zouden de boerderijen, die in latere tijd tienden blijken af te dragen, ook niet tot zo ver terug kunnen gaan? Zelfs de novale tienden zouden bij de ouderdomsbepaling gebruikt kunnen

worden. Zij stammen uit het midden van de 13e eeuw en zijn door de Utrechtse bisschoppen Otto van Holland en Hendrik van Vianden aan de kapittels van Oldenzaal en Deventer geschonken. Zij horen dus bij jongere boerderijen, maar wel van vóór 1250. Het tweede instrument waarmee Henk de ouderdom van de boerderijen wil meten, is het miskoren. Dat werd afgedragen voor het onderhoud van een priester en is eveneens een vroege, christelijke heffing, die tot circa 1000 teruggaat. Deze verplichtingen werden opgelegd aan de volgewaarde erven.

Boerderijen zijn bakens van historie.

Markeboeken

Gewaardheid in de marke is een volgend criterium om de ouderdom van boerderijen te bepalen. Omdat de markeboeken pas uit de late Middeleeuwen stammen, zouden ook in dit geval oudere aanknopingspunten welkom zijn. Henk ziet in (vroeg Middeleeuws) Twente zoveel overeenkomsten met oude Scandinavische gewoonten – vaak te vinden in de ‘Kringla Heimis’ – dat hij aanneemt dat in goed bevolkte streken, marken al dateren vanuit het Germaans recht. Twintig van de circa zestig Twentse marken worden al vóór 1000 genoemd. Gewaarde erven bestonden toen dus ook al. Daarbij moet er rekening mee gehouden worden, dat de volgewaarde erven, die één schepel rogge moesten opbrengen als miskoren, ouder zijn dan de ongewaarde kotters, die minder moesten betalen, soms in hoenders of eieren. Een vierde ijkpunt, dat een indicatie voor de

ouderdom van boerderijen geeft, vormen de bijdragen voor de oorlogsschattingen. Het schattingsregister van 1475 is daarvoor een geschikte bron. Daarin wordt van de kotters vaak 1 schild verlangd, terwijl de gewaarde erven 2 schilden betalen. De hoogte van de schatting vertelt ook iets over de ouderdom van de boerderijen.

Het Langhuis bij Fyrkat in Denemarken. Studie van Scandinavië kan de blik op Twente verruimen.

Vroege kerstening

Zo hoopt Henk in zijn dissertatie aan te tonen dat de tienden en het miskoren veel ouder zijn dan op het eerste gezicht blijkt uit de bewaard gebleven registers. Misschien nog belangrijker is, dat hij aangeeft welke de relaties tussen de volken en bevolkingsgroepen van noordwest Europa zijn (geweest). Daardoor ontstaat een veel meer samenhangend beeld over de periode van vóór 800 tot minstens in de 19e eeuw. Henk raakt in zijn dissertatie nog veel meer zaken aan, kwesties waarover hij in de loop der jaren nieuwe zienswijzen heeft ontwikkeld. Deze kan hij nu een mooie onderbouwing geven. Eén daarvan is de kerstening van Twente. Er zijn duidelijke aanwijzingen dat de kerstening van Twente al ruim vóór 800 is begonnen. De oudste christelijke begravingen rond de St. Plehelmkerk te Oldenzaal zijn gedateerd rond 720. In Mander werd onlangs de selihove opgegraven, door grootgrondbezitter Oodhelm geschonken in 796-99 aan de relikwieën van het reisaltaar van Ludger en na zijn dood in bezit van het klooster in Werden aan de Ruhr. De salahof bestond in ieder geval reeds enkele eeuwen eerder, omdat in een bijbehorende put

een gouden munt werd gevonden, geslagen in Namen uit het jaar 620. In de oude bestuursstructuur van Twente waren er herenhoven (in Scandinavië sala genoemd) waar de rechtspraak in een grote zaal plaats vond en waarin zich ook een sacrale ruimte bevond. Waarschijnlijk waren op deze hoven de eerste bekeringen en werd daar (voor een bovenlaag) de eredienst gehouden. De bevolking is pas geleidelijk gekerstend.

Marke = bos

Het ontstaan en de functie van de marken is een ander speciaal interessegebied van Henk. Algemeen wordt aangenomen dat het woord 'marke' te maken heeft met markeren, begrenzen. Volgens Slicher van Bath ontstonden de marken in de late Middeleeuwen onder invloed van bevolkingsdruk. Daardoor ontstond de behoefte de grenzen af te bakenen, te markeren. Maar in Scandinavië kom je het woord marke ook tegen in de betekenis van bos. Dikke bomen waren het belangrijkste bezit van de marke. En laat nu in Twente de markerichter ook wel holtrichter genoemd worden en de markevergadering een holting (met 'ting' als 'vergadering'). Op zo'n holt-thing werd vooral vergaderd over de besteding van het hout. Het Scandinavische woord ting (= volksvergadering) vinden we terug in onze gerechtelijke term 'geding'. Er ligt vaak een erf Tijman, T(h)ij of Tijink bij zo'n tingplaats. En tijplaatsen (gerechtplaatsen) vinden we weer vlak bij een hofboerderij. En zo weet Henk allerlei verbanden aannemelijk te maken. Slicher van Bath kwam overigens tot zijn bevolkingsgroei in de late Middeleeuwen, doordat hij belastingopgaven vergeleek met volkstellingen, dus appels met peren. Henk's oogmerk is echter: niet corrigeren, maar nuanceren, zeker waar het zo'n belangrijk historicus als Slicher van Bath betreft.

Veel van zijn theorieën baseert Henk op historische parallellen in Scandinavië, inmiddels het geliefde vakantiegebied van Henk en zijn vrouw. Aangezien vele instituties daar langer bewaard zijn gebleven, kunnen zij ons vertellen hoe het in de vroege Middeleeuwen bij ons was. Met behulp van de sala's onderbouwt Henk zijn

theorie over Franken en Saksen. Twente was geen Saksisch gebied. Net als Salland, het land met de sala's, was Twente Frankisch gebied: Salische Franken. Dergelijke sala's (ook geschreven als seel of sele) lagen niet alleen in Scandinavië bv in Upsala, maar zijn ook terug te vinden in plaatsnamen als Oldenzaal (Oldensala), Brussel (Broeksala), de plaats Zeeland en de Acht Zaligheden in Brabant. Dat kan niet toevallig zijn. De Franken zijn vanuit Overijssel naar het zuidwesten getrokken en hebben later hun heerschappij vanuit Noord Frankrijk weer uitgebreid naar het noordoosten. Bij de OKT geeft Henk samen met Gerard Seijger regelmatig cursussen over de vroege geschiedenis van Twente. De cursisten zullen zich herinneren dat volgens deze heren Twente geen Saksisch gebied is geweest, maar dat we (Salische) Franken zijn. De Merovingers hebben hier ook niet hoeven vechten voor de invoering van het Christendom; de strijd met Wittekind was verder naar het oosten. En het verzet van de Saksen betrof niet zozeer het geloof, als wel de praktische maatschappelijke consequenties daarvan zoals de verandering van het erfrecht en het betalen van tienden.

Holterberg bij een landweer nabij de (marke/gemeente)grens Nijverdal – Hellendoorn - Holten.

Tien jaar geleden werd er tegen dit soort uitspraken nog vreemd aangekeken. Inmiddels heeft Henk er een stevige wetenschappelijke onderbouwing voor. We kijken uit naar zijn dissertatie die begin 2018 verwacht wordt.

Schuwe das succesvol op heroveringstocht

Gijs Gerrits

Veertig burchten al weer. De das voelt zich opnieuw thuis in Twente. Een halve eeuw geleden was het dier tussen Dinkel en Regge zo goed als verdwenen.

Tot het begin van de jaren negentig trof je nog hier en daar een burcht aan. Sindsdien herovert de das zijn oorspronkelijke verspreidingsgebied. En dat niet alleen. Ook op nieuwe plekken laat Nederlands grootste marter zich zien. In hoogveengebieden bijvoorbeeld, op een talud van de snelweg en zelfs binnen de bebouwde kom.

De das stond te boek als een schuwe, kritische soort die hoge eisen stelt aan zijn leefgebied. De vraag was dan ook of er nog wel ruimte was voor de das in het monotome, door infrastructuur doorsneden, moderne landschap (Bengevoord 1989; Zekhuis & Gerrits 2015).

Het pessimisme onder natuurbeschermers over de kansen van de das lijkt door de recente groei van de populatie te worden weerlegd. Veertig burchten telt de dassenwerkgroep Twente! Dat getal nodigt uit nader te kijken naar de verspreidingsgeschiedenis van de das in Twente en de ecologie van de das. Hoe eigenlijk is de relatie tussen dassen en Twentenaren?

Giftige eieren

In 1950 werd op het landgoed Singraven bij

Denekamp een van de laatste bewoonde

burchten in Twente vernietigd. Hoe? Met giftige

Foto) Zeldzame opname van een Das op het landgoed „De Poll“ te Voorst. (Tepe.
De jachtopzieners hebben het dier gevangen in een klem. De das komt in ons land niet veelvuldig meer voor; hij is een roofdier, behoorende tot de Fializoolgangers en tot de familie der Marters, heeft een langgerekt lichaam, een spitsen snuit, grafnatels, leeft van vleesch, ooft en planten, is bijtustig en verdedigt zijn hol met groote dapperheid tegen den vijandelijken dashond; hij slaapt overdag en zoekt des nachts zijn voedsel.

Krantenartikel uit 1918 dat laat zien hoe het de meeste dassen ook in Twente moet zijn vergaan in die tijd.

Das in de straten van Zwolle, 2014. Foto Arjan Stienstra.

fosforeieren, een beproefde methode. Zelfs bemoeienis van meester Bernink, de welbekende oprichter van Natura Docet en jarenlang kind aan huis op het landgoed, kon het lot van de dassen niet keren. Pogingen twee jonge dieren afkomstig van de burcht in het Lutterzand uit te zetten waren tevergeefs. Ook deze dieren werden gedood, vervolgens opgezet en - wrang genoeg - aangeboden aan Natura Docet om tentoon te stellen.

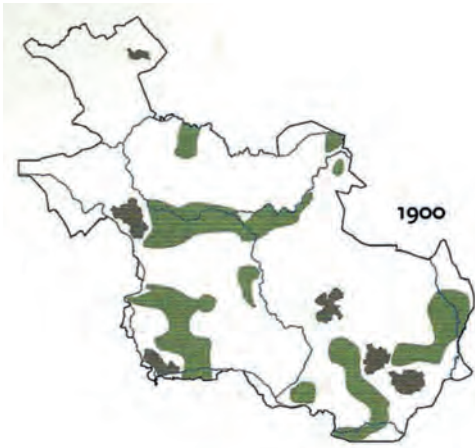
In de eerste helft van de vorige eeuw moet dit tafereel zich in Twente vele malen hebben voltrokken. Dassen werden geschoten, vergiftigd, in een klem gevangen of uitgegraven. Zo vaak zelfs dat dezelfde Bernink al in 1920 in het tijdschrift *De Levende Natuur* schreef: “Dassen zijn vrij zeldzaam in Twente. Van hun voorkomen hadden wij in de laatste jaren geen spoor meer vernomen.” Eind jaren vijftig werd het eerste moderne verspreidingsonderzoek naar de das uitgevoerd door de biologen A. van Wijngaarden en J. van de Peppel (1960). Nog slechts op enkele plekken kwamen bewoonde burchten voor in Twente. Dicht langs de grens met Duitsland en op het landgoed Twickel. De meeste raakten in de jaren zestig alsnog in onbruik door toedoen van de mens. De das lijkt hierna nooit helemaal uit Twente verdwenen te zijn, maar van een populatie was al vanaf de jaren vijftig geenszins sprake meer.

Van Wijngaarden en van de Peppel concludeerden op basis van hun onderzoek dat de

habitatieën van de das in Nederland bestaan uit een combinatie van droge, vergraafbare bodems om een burcht in te maken en de beschikbaarheid van relatief voedselrijke graslanden en bossen op niet al te grote afstand van de burcht voor hun voedsel. Deze habitatieën zijn in recent onderzoek bevestigd en tegelijkertijd aangevuld met de observatie dat de das een flexibele opportunist is die zich weet aan te passen aan zeer verschillende ecologische omstandigheden en dus ook bijvoorbeeld een niche in stedelijk gebied vindt (Piza Roca et. al, 2014).

Wanneer we kijken naar de verspreiding in Twente zoals deze in vroeger tijden moet zijn geweest, dan valt op dat de das voornamelijk voorkwam op de overgang van hoger naar lager gelegen gronden, met een lintvormig verspreidingsgebied langs beek- en rivierdalen, vooral langs Dinkel, Regge en Buurserbeek. In de verspreidingskaart van 1900 is dit patroon nog duidelijk terug te zien (zie figuur op blz 10). Langs de beek- en rivierdalen vond de das binnen zijn territorium voldoende gebieden met een lage grondwaterstand, zoals rivierduinen en delen van stuwwallen om een burcht in te graven en vochtige, voedselrijke graslanden en loofbossen in de lager gelegen delen om voedsel te zoeken (van Wijngaarden en van de Peppel 1960).

In de jaren zeventig en tachtig bleef de aanwezigheid van de das beperkt tot een enkele burcht en losse waarnemingen. Zwervende dieren zag je

Verspreiding van de das in Overijssel rond 1900 zoals gereconstrueerd door van Wijngaarden en van de Peppel.

in het grensgebied met Duitsland. Af en toe werden dassen gevonden langs de weg of verdronken in een kanaal. Nieuwe vestigingen van de das zijn, voor zover die er waren, niet succesvol geweest.

Pas in de loop van de jaren negentig begonnen weer burchten in Twente bewoond te raken. Na een voorzichtig begin met drie burchten in Oost-Twente, kwam de uitbreiding na 2000 in een stroomversnelling. Ook in Zuid-Twente verschenen nieuwe burchten, zoals in het Haaksbergerveen en elders op oude landgoederen en in natuurgebieden. Deze burchten waren het resultaat van immigratie vanuit Duitsland, waar, na een dieptepunt in de jaren tachtig, de populatie ook flink aan het uitbreiden was. Vanuit het Vechtdal begon er in dezelfde tijd in Noordwest-Twente een populatie dassen te ontstaan.

De verwachting is dat het aantal burchten de komende jaren nog flink uit zal breiden, zodat uiteindelijk ook de rest van Twente bewoond gaat worden door dassen.

Nachtelijke leefwijze

Het lot van de das in Twente is, net als elders in zijn verspreidingsgebied, sinds lange tijd innig verbonden met de mens, zowel in negatieve als in positieve zin. Door zijn nachtelijke leefwijze is de das een weinig gezien dier. De meeste mensen kennen hem enkel als verkeersslachtoffer langs de weg. Desondanks is het een dier dat sterke emoties oproept bij mensen, zowel vroeger als nu.

Tot ver in de twintigste eeuw is de das in Twente vervolgd, voornamelijk omdat hij schadelijk zou zijn voor de jacht. Op de vele landgoederen van de textielfamilies en overige jachtvelden werd de das beschouwd als funest voor de aanwezige konijnen en fazanten. Berucht was hij ook als eierenrover.

Het streven in de meeste jachtvelden was er op gericht om roofdieren als dassen te elimineren. Of de das nu werkelijk veel eieren roofde of konijnen vrat, was meer dan eens ondergeschikt aan de vrees van de jachtopzieners of de heren jagers wel voldoende wild te schieten hadden. Ook werden dassen in Twente vervolgd vanwege schade aan de landbouw. De meeste boeren waren ervan overtuigd dat de das grote schade aan kon richten in graanakkers en op het grasland. Ook de kippen waren volgens hen niet veilig. Opvallend hierbij is dat schade meer ervaren werd in gebieden met relatief weinig dassen, zoals Twente, en minder sterk gevoeld werd waar dassen algemeen waren (van Wijngaarden en van de Peppel 1960).

Met het feitelijk verdwijnen van de das in de jaren vijftig uit Twente, verdween ook de bestrijding van het dier. Veel van de vooroordelen bleven echter bestaan. Het heersende beeld van dassen als schadelijk wild kon nog jarenlang ongestoord voortleven onder landgoedeigenaren, jachtopzieners en boeren. Pas in de jaren tachtig werd dit beeld in Twente vanuit de natuurbescherming ter discussie gesteld.

Toch is de relatie tussen das en de mens niet alleen maar een negatief verhaal. De das profiteert namelijk ook sinds lange tijd juist van de aanwezigheid van de mens. In sommige delen van het door mensen gecreëerde landschap, inclusief stedelijk gebied, weet de das de hoogste dichtheden te bereiken. In kleinschalig cultuurlandschap op voldoende voedselrijke grond en ook in de stad is er een hoog aanbod van voedsel zijn er voldoende geschikte plekken om een burcht te graven. De das is een flexibele opportunist die handig gebruik weet te maken van de kansen die het door mensen gecreëerde landschap hem biedt (Piza Roca et al 2014). Vanaf de jaren zeventig hebben een veranderende mentaliteit en de daaruit voortvloeiende beschermingsmaatregelen het voortbestaan van de das in Twente in positieve zin beïnvloed. Een

andere houding ten opzichte van natuur en milieu groeide onder een steeds groter deel van de bevolking, waardoor de oude jagerselite in Twente langzaam haar dominante positie begon te verliezen. Gecombineerd met een groeiende invloed van ecologen op het beleid van de (provinciale) overheid, werd het oude beeld van de das als schadelijk roofdier schoorvoetend losgelaten en werd hij meer en meer gezien als goedmoedige lobbes die het slachtoffer was geworden van menselijk handelen (Runhaar et al 2015). Rudolf Luiken, dassensdeskundige uit Oldenzaal, vatte de veranderde mentaliteit scherp samen in een interview in de Twentse Courant in 1988: *“Ja, [vroeger] sloeg men alles dood, want dan kon je goed zien wat het was. Die tijd is gelukkig voorbij.”*

Beekdalen en stuwwallen

Opvallend aan de bevindingen van het verspreidingsonderzoek van Van Wijngaarden en Van de Peppel is dat het er sterk op lijkt dat de das in vroeger tijden “van nature” niet heel talrijk voorkwam in Twente. Slechts in de beekdalen en deels ook op de stuwwallen, voelde het dier zich thuis. De overige delen van de streek waren te nat, te schraal, of een combinatie van beide om een

significante dassenpopulatie te kunnen herbergen.

Het landschap van Twente is de afgelopen eeuw ingrijpend gewijzigd. Het is nauwelijks meer voor te stellen hoe nat en rijk aan flora en fauna Twente moet zijn geweest vóór de introductie van kunstmest, prikkeldraad en de grootscheepse ruimtelijke ingrepen in het landschap. Vanuit de natuurbeschermingswereld wordt er vaak met weemoed gesproken over deze verdwenen rijkdom. Toch lijken grote delen van dit oude landschap voor de das niet zo geschikt te zijn geweest. Op de uitgestrekte heidevelden en natte laagtes die Twente vroeger rijk was, vond de das weinig voedsel en burchtlocaties. Dus zal zijn aantal in deze delen van Twente gering geweest zal zijn.

Nog verder de geschiedenis inkijkend, zijn er meerdere effecten van menselijk handelen in het landschap aan te wijzen die het voorkomen en de dichtheid van dassen sterk moeten hebben beïnvloed. Zo is het waarschijnlijk dat de das in delen van Twente heeft kunnen profiteren van de komst van de landbouw en het verdwijnen van het oerbos in de loop van het Neolithicum. In de toenemende oppervlakte weilanden en akkers op

*In het late voorjaar komen dassen af en toe uit hun hol als het nog licht is en wordt het mogelijk ze te fotograferen.
Foto Mark Zekhuis.*

rijke bodems, konden de dassen meer regenwormen vinden dan in de langzaam verdwijnende aaneengesloten bosgebieden (Dirkmaat 2006; Yalden 1999). Regenwormen zijn de belangrijkste voedselbron voor de das (tot wel 75% van het dieet bestaat uit regenwormen) en bepalen voor een aanzienlijk deel de dichtheid van een dassenpopulatie.

Tegelijkertijd echter zorgde diezelfde ontbossing door de mens in andere delen van Twente voor een toenemende bodemdegradatie in de vorm van een asgrauwe uitspoelingslaag (podzol) en een stijging van het grondwater doordat minder water werd verdampt door de bomen. Deze processen hebben de ontwikkeling van droge en vochtige heides sterk gestimuleerd en het voorkomen van de das, zoals hierboven beschreven, tot in de twintigste eeuw negatief beïnvloedt. Een andere ontwikkeling die grote invloed op de das zal hebben gehad was het ontstaan en vervolgens het vervenen van de uitgestrekte hoogvenen die Twente ooit rijk was. Hoogveen is nog minder geschikt als habitat voor de das dan heide. Met het vervenen vanaf de Middeleeuwen door de mens, zullen delen van Twente die eeuwenlang onder hoogveen hebben gelegen juist weer geschikt zijn geworden.

Het omvormen van delen van het Twentse oerbos in akkers en weilanden, de podzolering van oorspronkelijk rijke bosbodems en het vernatten van grote delen van Twente heeft het voorkomen van dassen gedurende meerdere millennia in belangrijke mate beïnvloed.

Hoe moet nu in het licht van de ecologie van de das de ontwikkeling van het Twentse landschap in de twintigste eeuw worden beoordeeld?

Omdat de das omstreeks 1960 al zo goed als verdwenen was uit Twente, gingen de grootschalige veranderingen in het landschap in eerste instantie goeddeels aan hem voorbij. Dit zal ook de angst bij natuurbeschermers in de jaren tachtig hebben gevoerd of de das zich nog wel kon redden in het moderne landschap.

Voor sommige soorten, waaronder de das, blijkt het moderne landschap echter niet zo slecht als op het eerste gezicht lijkt. Het landschap is namelijk veel voedselrijker, droger en bosrijker geworden in vergelijking met 100 jaar geleden. Het overgrote deel van Twente bestaat tegenwoordig uit rijk bemeste (maïs)akkers en weilan-

den die het landschap weliswaar veel soortenarmer hebben gemaakt, maar wel geschikt als habitat voor de das. Bovendien is de grondwaterstand met meerdere trappen omlaag gebracht. In combinatie met een significante uitbreiding van de hoeveelheid bos en bosjes in Twente, heeft dit de mogelijkheden voor de das om een geschikte burchtlocatie te vinden, vergroot (Zekhuis & Gerrits 2015).

Herstel uit diep dal

In het begin van de jaren tachtig drong het besef door dat er actie ondernomen moest worden om iets aan de dramatische achteruitgang van de dassenpopulatie in Nederland te doen. Met nog slechts 1200 dassen in heel Nederland, werd in 1984 een landelijk soortbeschermingsplan voor de das opgesteld (Dirkmaat 2006). Voor de provinciale uitwerking van dit beschermingsplan werd in 1987 het ‘Dassenberaad Overijssel’ opgericht, waarin de provincie, samen met een breed spectrum aan belangengroepen samenwerkte om de populatie in Overijssel op een levensvatbaar niveau te krijgen (Creemer et al 1991).

In Twente bevond de das zich al decennialang op het randje van uitsterven. Een populatie die zich op een dergelijk laag niveau bevindt, is kwetsbaar voor externe invloeden zoals vervolging en verkeersknelpunten. Het kan bovendien lang duren voordat het aantal dassen zichzelf uitbreidt, waarbij aanwas vanuit aangrenzende regio's van groot belang lijkt.

Hoe is nu het herstel van de populatie in Twente te verklaren? Een combinatie van enerzijds het wegvallen van limiterende factoren zoals vervolging door de mens, en anderzijds een landschap waar de das wel degelijk een plek kon vinden, aangevuld met immigratie van dieren uit andere regio's, lijken hier de belangrijkste redenen voor te zijn geweest.

Vervolging door de mens speelt de laatste decennia geen rol van betekenis meer (Runhaar et al 2015). Jagers en boeren hebben vanaf de jaren tachtig geen vrij spel meer in Twente. Door het veranderde maatschappelijke speelveld zijn ze genoodzaakt de terugkeer van de das te accepteren, hierbij geholpen door de mogelijkheid om gedoogovereenkomsten af te sluiten wanneer een burcht wordt gevestigd en een ruimhartig

compensatiebeleid bij schade aan grasland of gewassen.

In Twente was er een aantal grote infrastructurale knelpunten die potentieel een sterk negatieve invloed konden hebben op de hervestiging van de das. Met name het Twentekanaal en de A1 vormden reden tot zorg. In het Twentekanaal zijn in de jaren tachtig meerdere dassen verdronken (zie figuur hieronder). Met het aanleggen van een aantal uittreedplaatsen bleek dit knelpunt relatief eenvoudig op te lossen. In de jaren erna werden er nauwelijks meer verdronken dieren gemeld.

De vele wegen die Twente doorkruisen vormden een tweede groot knelpunt in de hervestiging van de das. In het laatste deel van de A1 tussen Hengelo en de grens met Duitsland is dan ook een flink aantal faunapassages en een ecoduct (Boerskotten) aangelegd. Landelijk onderzoek toont aan dat het aanleggen van faunavoorzieningen het aantal slachtoffers, zeker plaatselijk, naar beneden gebracht heeft (Dekker & Bekker,

2010). Met een kwetsbare, beginnende populatie zoals in Twente, hebben de faunapassages op strategische plaatsen de uitbreiding van het aantal burchten waarschijnlijk behoorlijk geholpen. Sommige burchten in Oost-Twente lijken zelfs te zijn ontstaan door de aanwezigheid van een faunapassage in de buurt.

Een laatste factor in de verklaring van het recente succes, lijkt de sterke groei van populaties rondom Twente te zijn geweest. In het Vechtdal zette het herstel eerder in dan in Twente, onder andere door het actief uitzetten van meer dan twintig dassen in de jaren negentig. Oost-Twente lag te geïsoleerd om vanuit andere delen van Nederland herbevolkt te kunnen worden, maar heeft kunnen profiteren van een groeiende aanwas vanuit Duitsland. Ondanks een relatief hoge jachtdruk heeft de populatie in Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen een sterke groei laten zien vanaf de jaren tachtig. Onderzoek elders toont aan dat na een opstartfase die relatief lang kan duren, de uitbreiding van populaties dassen in een stroomversnelling

DODE DAS IN GOOR UIT TWENTEKANAAL GEVIST

Moderne infrastructuur vormde in de jaren tachtig een belemmering voor het herstel van de das in Twente.

Dassenburcht met de typische graverijen en platgelopen uitgangen. Foto Peter Waardenburg.

terecht kunnen komen en een exponentiële groei laten zien (Vink et al 2008). In Twente bevindt de populatie zich nu ondanks, maar tegelijkertijd ook dankzij, de mens, in het versnellende deel van de curve.

Literatuur

Bengevoord, J. (1989). *Zeldzame ontmoetingen. Een speurtocht naar de bedreigde natuur in Twente en de Achterhoek* (Enschede).

Bernink, J.B., 1920. Dassen in Twente. *De Levende Natuur* 25(2): 62.

Creemer, M., R. Krekels & R. Hoeve, 1991.

Dassen in Overijssel. *Voorstellen voor de bescherming van de das (Meles meles) én zijn leefomgeving in Overijssel.* Rapport Directie Natuur, Bos, Landschap en Fauna, Zwolle.

Dekker, J.J.A. & G.J. Bekker, 2010. Badger (Meles meles) road mortality in the Netherlands: the characteristics of victims and the effect of mitigation measures. *Lutra* 53(2): 81-92.

Dirkmaat, J., 2006. *De das gered! Hoe een vereniging zichzelf overbodig maakte.* (Beek-Ubbergen).

Piza Roca, C., M.J.J. La Haye, E. Jongejans, 2014. Environmental drivers of the distribution and density of the European badger (*Meles meles*): a review. *Lutra* 57(2): 87-109.

Runhaar, H., M. Runhaar, H. Vink. 'Beelden van de das in Nederland 1900-2013: van ongedierte tot troeteldier?' *De Levende Natuur* 116(5): 228-231.

Vink, J., R. C. van Apeldoorn, G.J. Bekker (2008). 'Defragmentation measures and the increase of a local European badger (*Meles meles*) population at Eidegooi, the Netherlands', *Lutra* 51(2): 75-86

Wijngaarden, A. van, J. van de Peppel, 1960. *De das, Meles meles (L.) in Nederland.* Intern RIVON rapport, Bilthoven.

Yalden, D.W (1999). *The history of British mammals* (London).

Zekhuis, M., G.M. Gerrits (2015). 'Sterke toename van de das in Overijssel; toont *Meles meles* een ander gezicht?', *De Levende Natuur* 116(5): 232-236.

Dankwoord

De auteur dankt Hans Vink en Bauke Hoekstra voor de aanvullende literatuur, archiefstukken en kennis, Roel Hoeve, Onno de Bruijn en Bertus Hegeman voor hun gastvrijheid en het delen van hun kennis en Priscilla Gerrits-Wijngaard voor haar immer waardevolle adviezen.

Adelaarsvaren herinnert aan oeroud bos De Wiernte Natuurbeleid provincie heeft geen oog voor bijzonder Twents woud

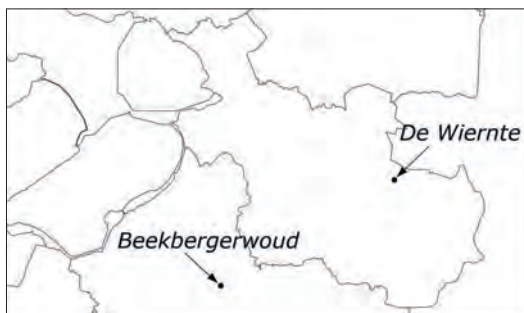
Piet Bremer

Aan het eeuwenoude markenbos de Wiernte is diverse malen aandacht besteed. Paskamp-van Santen (1997) gaat in op de geschiedenis van Mander tussen 797 en 1997 en de relatie tussen de marke Mander en de Wiernte. Bremer & During (2012) gaan in op de geschiedenis van het markenbos op de grens van een uitgestrekt veengebied (Almelosche veen) en heide. Zij constateren dat het een heel bijzonder bos was door haar ligging dat haar gelijke elders in ons land niet heeft gehad. Terwijl het eeuwenoude markenbos Beekbergerwoud heel bekend werd vooral onder botanici (Moerman & van Zinderen Bakker 1950), bleef de Wiernte onbekend (figuur 1). Het had te maken met de geïsoleerde ligging in een afgelegen hoek van Nederland waar geen wetenschappers kwamen. Wel was het Winand Carel Hugo Staring die heel lezenswaardig schreef over dit bos. In de jaren 1844 en 1845 bezocht hij dit gebied en beschreef zijn bevindingen in *De Aardkunde van Salland en het land van Vollenhove* (Staring, 1846) wat tevens is opgenomen in *De Veenen in Nederland* (Staring, 1853). Is in de huidige plantengroei nog iets te zien van dat oude bos? De Adelaarsvaren is de laatste stille getuige van de Wiernte. Hier en daar heeft die in enkele houtwallen en bermten alle veranderingen overleefd. Boeiend is wat de markenboeken van de Drieschichtige marke over de Wiernte te vertellen hebben.

Markenboek Drieschichtige marke 1498 – 1797

De Drieschichtige marke werd door de marken Mander, Geesteren en Vasse in 1498 in het leven geroepen om het 'maaijen' van plaggen, het 'houwen van holt', de beweiding van vee (vooral schapen) en het turfsteken te regelen. Ook de verkoop van grond en de problematiek rond keuters, die zich in het gebied vestigden, komen we tegen. Drie markenboeken [1] beschrijven de ontwikkelingen in het gebied.

Het markenboek van de Drieschichtige marke begint met het aangeven van de noordelijke grens van het gebied: *'.....bis auff dem Stein hinder Manderholth stahende von den Stein benessen Aventholth, sin bis auff dem Stein so an den legen wech nacht Geesteren int venne stehet von dor durch das venne bis auff dem Stein mitten gegeben*

Figuur 1. Ligging van de Wiernte en het Beekbergerwoud.

die Wernte int venne stahende,`.

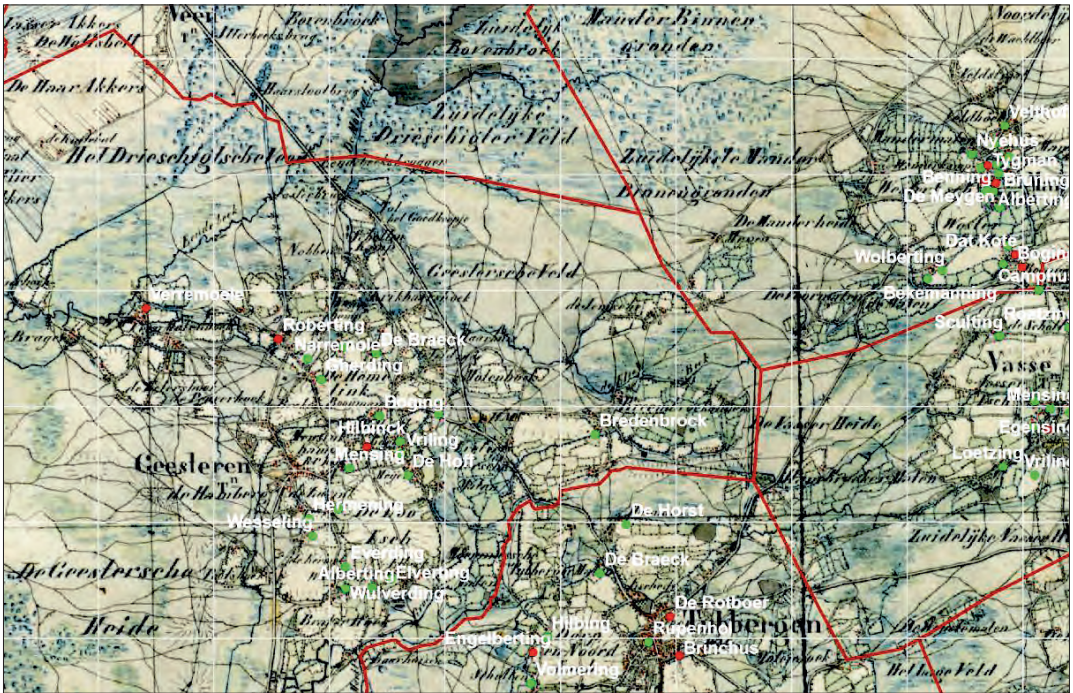
Het bijzondere aan deze tekst is dat naast de Wernte ook het Aventholth en Manderholth worden genoemd. Op de kaart van ten Have (1648) staat dit Manderholth aangegeven NO van Vasse. Het Aventholth zou de Hogre Werendt kunnen zijn, waarvan in 1582 sprake is in het markenboek. In het verslag van 10 mei 1582 wordt gesproken over 'de Hogre (*So Sij de Nomen*) Werendt, blijkbaar in tegenstelling tot de lagere gedeelten. Hijzeler (1966), die historisch en archeologisch onderzoek verrichtte, vermoedt dat hiermee bedoeld zal zijn geweest het hoge gedeelte van de stuwwal, gelegen tussen de Galgeberg en het eigenlijke veengebied. Hij leidt uit de verslagen af dat het om een groot bos moest gaan. In het verslag uit 1582 beklagen de eigenaren van de boerderijen zich dat *'300 stemme buten ons weten und wijlle gehouwen bijnt`.* Daarnaast willen de bewoners van de boerderijen graag toestemming om de opbrengst van 3000 gekapte en nog niet gekapte bomen te mogen aanwenden voor derving van oorlogsschulden: *...`omgehouden dat holt verkocht hebben to 3000 stemme to tot even schulden to gebrucken`.....*

De naam van de Wiernte wordt door de eeuwen nogal eens verschillend geschreven; in 1498 Wernte en ook Wierenth, daarna Werent (1563), Wijren(d)t (1570), Werendt (1582), Wierent

(1603), Weerdent (1615), Wijnrte (1676), Wyrnte (1687) en Wiernte (1687). De naam Wiernte [2] blijft daarna gelden. Het gebied wordt in de drie markenboeken meer dan 30 keer bij name genoemd. Het werd dus niet als de Driechigt of Manderbos aangeduid (Bremer & During 2012) en de naam is nooit verlengd met 'holt' of 'wold'. Wel zien we de aanduiding 'broek' verschijnen aan het eind van de 17e eeuw, wat betrekking lijkt te hebben op ontgonnen delen van het bos: in 1691 wordt vastgelegd dat geen plaggen meer gestoken mogen worden uit het broek bij de stobben. De kap van hout duikt steeds weer op in de markenboeken. Er gelden bepalingen, zoals in 1570 als gesproken wordt over *'twelf jaren geen eeken holt.. uth den Wijrendt'* gehaald wordt. Het bos wordt met rust gelaten. En ook duijs hout of duushout (overig hout, geen Zomereik of Zwarte els [3]) valt dan onder het verbod. In 1687 *'is verstaen dat van nu vordaan geen els off ander holt uit de Wyrnte sall gehouwen en verkofft werden, als met voorgaande kennisse en opt aenwijsen van de Marckerigter in Geesteren bij poen van 50 goltgl. En die met de bijle off exe in de Wyrnte gevonden wordt, sall verbeurt hebben sijn goltgl'*. In 1691 wordt tijdens een holtinck (bijeenkomst van gewaarden en gecommiteerden van de Marke) besloten dat in de Wiernte hout gekapt mag worden ten behoeve van timmerwerk op de Meijerhof, zo veel hout als nodig is... Maar kap zonder toestemming wordt gestraft (1701) *'die met de bijle in het Broeck of Wijnrte geweest is sullen betalen vier goltgulden'*. In 1744 wordt zelfs besloten een brug te herstellen met hout uit de Wiernte: *'Terwijl voorgedragen is dat de Vasser Brugge seer vervallen is en bijna onbruikbaar geworden is om met waagens en paarden te kunnen passeren en daarom nootsakelijk sal moeten gerepareert worden. Soo worden de gecommiteerden van de marke Geesteren geauthoriseert om de reparatie aan de..... brugge ten minsten kosten aan te besteeden en daar toe het nodige houd uit de Werent aan te wijsen'*. Het idee van oerbos is eerder al weersproken (Bremer & During 2012). Maar ook het markenboek laat sterke menselijke bemoeienis zien. Al in 1498 wordt gesproken van een kapverbod en tegelijk een opdracht om te 'saaijen' en 'bepotten'. Ook in 1603 wordt dit herhaald waarbij afgesproken wordt dat vanuit de drie marken gepoot wordt in de Aver Wierent; of is hier het gebied aan

de ander zijde van de Wiernte bedoeld, mogelijk de Hoge Wiernte? In 1629 wordt over telgen in de Wiernte gesproken en het besluit genomen om afspraken uit 1610 na te komen en de telgenkamp in ere te herstellen. Zo'n telgenkamp was een met houtwallen omgeven perceel waar telgen, jong eikenhout, werd grootgebracht om elders te worden geplant. Al in 1498 wordt over beweiding gesproken en dat de paarden uit Tubbergen het bos niet mogen beschadigen. Maar in het markenboek gaat het meestal om de beweiding van schapen en het *schutten* van deze dieren (als dieren illegaal werden geweid en tegen een boete weer terug gegeven). Beweiding van de Wiernte was niet de bedoeling. In 1772 wordt vastgelegd dat voor schapen die onder het holt worden gevonden een boete van 2 stuivers geldt. Wat de samenstelling van de Wiernte betreft wordt over Zwarte els, Zomereik en duijshout gesproken, waar mogelijk al het overige hout mee is bedoeld (o.a. Berk, Lijsterbes, Gagel). Al in 1556 wordt de Zwarte els genoemd ('elsholt in die Wierent'). In 1570 wordt voor het eerst over duijs hout of eeken holt gesproken. Waar het over houtkap gaat wordt vaak de soort niet genoemd, maar waarschijnlijk gaat het dan in de regel om het waardevolle eikenhout. 'Elsholt' heeft een veel geringere waarde. Het is slechts te gebruiken als brandhout en niet om mee te bouwen, waarvoor de eik zo belangrijk was.

Uitgebreid wordt op de elzenkap ingegaan in een aparte akte uit 23 juni 1766 [4], waarin gesteld wordt dat: *'Sal het den kooper of te kooperen vrij staen om het elshoud in gemelde Wiernte staende, datelik te moogen aantasten om het selve op een onontelike manniere en niet te diep af te kappen tenijnde het selve wederom mogte kunnen uitspruiten, en niet af te kappe als het houd sap is'*. En even verderop wordt aangegeven dat het hout gebruikt mag worden om er houtskool van te maken *'...om sulx ter koolen ook te moogen branden,..'*. Hier wordt enkel de kap van de Zwarte els geregeld in het bos, waarbij men weet dat de elzenstoven weer zullen uitlopen, tenminste als het hout niet te dicht bij de bodem wordt afgezet. Het is de beschrijving van het beheer van een elzenhakhout, dat toen op meer plekken in Twente voorkwam. Grote elzenstoven (tot 3,8 m in doorsnede), het gevolg van eeuwenoud hakken, worden genoemd van het Beekbergerwoud (Moerman & van

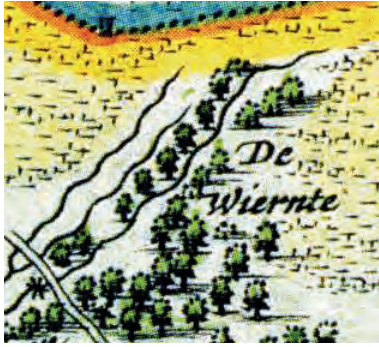
Figuur 3. De Drieschichtige Marke met haar grenzen geprojecteerd op de TMK kaart van 1840. De figuur geeft ook de ligging van de uit 1475 bekende erven in de marken Geesteren, Vasse en Mander die rechten hadden in de Marke (www.atlasoverijssel.nl bron data hoeven: Engelbertink et al., 1991). ● = nog bestaand erf, ● = verdwenen erf.

Zinderen Bakker 1950). Opmerkelijk is wel dat het om een openbare verkoop ging en niet elke gewaarde een eigen perceel hakhout had. In twee termijnen wordt voor f400,- het hout verkocht. De boermannen (gewaarde boeren) geven in een reactie aan dat 30 jaar het elshout niet is gekapt en dat het twee keer gekapt had kunnen worden. Een kap van één maal in de 15 jaar is goed mogelijk bij Zwarte els. Het suggereert ook dat de Wiernte een lange hakhoutgeschiedenis heeft gehad. Elzen die nu nog langs de Getelerbeek voorkomen zijn mogelijk nakomelingen van elzen uit de Wiernte.

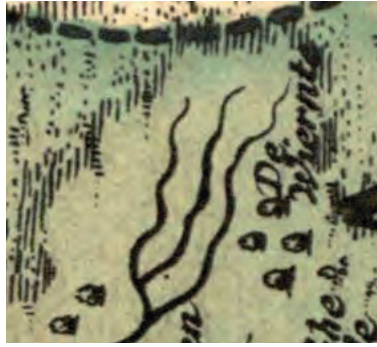
In 1828 wordt in een verkoopakte vermeld dat Koopman Hermannus Koers uit Wierden voor 1100 gulden gerechtigd is om al het hout te kappen `in het zoogenaamde Bovenbroek gelegen op den Drieschicht met uitzondering van alle Eiken en Beuken stammen en telgen die beneden de 28 Duim (een duim is 2,6 of 2,7 cm) zijn gemeeten op den hoogte van twee ellen (= 1,17 m). Al het hout moest voor eind maart 1831 afgevoerd zijn. In de markenboeken komen verwijzingen naar beuken niet voor. De Wiernte was een Eiken-elzenbos.

Oude kaarten

Een bos wordt beschouwd als primair als het altijd op de zelfde plek heeft gestaan (Goldberg et al., 2011). Secundair zijn dan bossen die ontstaan zijn op eerder in cultuur gebrachte grond. Het lijkt er op dat de Wiernte een primair bos was; voor het eerst in 1498 genoemd, maar daar altijd heeft gestaan tot ver voor het begin van onze jaartelling. Het bosgebied is door ten Have (1648) als eerste afgebeeld (figuur 2a). De eerste topografische kaart laat twee eeuwen later een bosgebied zien dat omsloten is met hoogveen, terwijl de omvang van het bos is afgenomen (figuur 2g). Het bos had in 1852 een omvang van minder dan een vierkante kilometer en kwam voor op de overgang van een natte heide naar hoogveen (figuur 2g). De menselijke invloed van kap en beweiding is dan al groter dan de kaart doet vermoeden. Circa 50 jaar later is de situatie sterk veranderd. Volgens Staring is het bos in 1845 gekapt. Om de eeuwwisseling kwam nog opgaand bos voor langs de Eendenbeek en Getelerbeek (figuur 2h). Ook zien we op de kaart nog aanduidingen van laag bos. Het lijkt er op dat het markenbos in 1845 wel haar imposante eeuwenoude bomen is kwijtgeraakt, maar

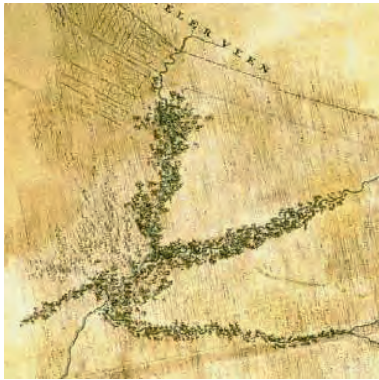
a. 1648 (Ten Have)

b. ca. 1710 (Pieter van der Aa)

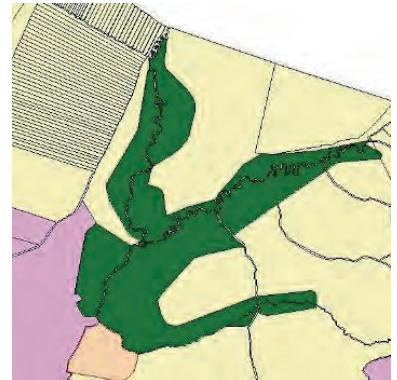
c. ca. 1767 (Hesselink)

d. 1773 - 1794 (Hottinger)

e. ca. 1810 (Kraijenhoff)

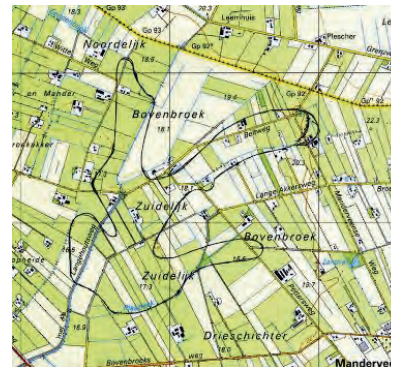
f. 1812-1832

g. 1840 (TMK)

h. 1930 (Bonnekaart)

i. 2000

Figuur 2. De Wiernte door de eeuwen heen.

Al deze kaarten zijn te vinden op www.atlasoverijssel.nl/cultuurhistorischewaarden kaart m.u.v. 2b, 2c en 2 f.

Kaart 2b is te vinden op een Tsjechische site.

Kaart 2c betreft een uitsnede uit de 'Caarte van het Vriesenveense, Sallandse, Bentheimse en der drie schichtige marken van G. Kloppenborg, naar origineel getekend door Hend. Hesselink'.

Voor kaart 2f zie www.hisgis.nl.

dat dunnere bomen de kap overleefden. In 1821 werden grote bomen selectief gekapt. Dunnere bomen bleven staan en mochten niet worden beschadigd [5]. Door de kap en sterke beweiding van het onderhoud ontstond echter wel een gedegenereerd bos. De topografische kaart van 1930 laat nog een gebied zien met bosrestanten (figuur 2h). Voor 1940 zijn deze verdwenen. In deze periode werden de laatste stukjes geruimd.

Concluderend kan worden gesteld dat de Wiernte een overblijfsel was van een ooit veel groter bos dat hier sinds mensenheugenis heeft gestaan.

Over de verjonging van het bos werden al vanaf de instelling van de marke bepalingen opgenomen, maar dat kon een netto verlies aan bos niet tegengaan. Binnen het primaire bos valt een range van geheel onnatuurlijk (geplante exoten op gestoorde bosbodem) tot geheel natuurlijk bos (oerbos) te onderscheiden. Het Beekbergerwoud en de Wiernte hadden een heel natuurlijk uiterlijk, maar waren strikt genomen geen oerbossen, gezien de menselijke invloed via aanplant, kap en beweiding!

Op de plaats van het voormalige Beekbergerwoud heeft Natuurmonumenten gronden aangekocht. Hier is na het afgraven van de voedselrijke bovengrond en vernatting een spontane bosontwikkeling tot stand gekomen. In haar evenknie, de Wiernte, is tot nu toe niets gedaan. Geen vermelding in gebiedsfolders, geen aanduiding van het bos in het veld, laat staan `herstel` van een stukje bos. Al was het maar als rechtmatig erbetoon aan dit zeer bijzondere Twentse bos. Het gebied ligt buiten het natuurnetwerk, dus krijgt binnen het provinciaal natuurbeleid helaas geen enkele aandacht...

Literatuur

- Bremer, P., 2010. Het oerbos Drieschigt. Een floristische herinnering aan het laatste Overijsselse oerbos. *Hypericum* 9: 2 – 7.
- Bremer, P. & R. During, 2012. De Wiernte of Drieschigt; markebos op de rand van het Almelosche Veen. *De Levende Natuur* 113(4): 275 – 279.
- Engelbertink, H.J.A. et al., 1991. Historische kaart van Twente ca. 1500. Oudheidkamer Twente.

- Goldberg, E., G. Peterken & K. Kirby, 2011. Origin and evolution of the Ancient Woodland Inventory. *British Wildlife* 23(2): 90 - 96.
- Hijzeler, C.C.W.J., 1966. Mander en Omgeving, gem. Tubbergen. In: Verslagen en Mededeelingen 81ste stuk, Vereniging van Overijssels Recht en Geschiedenis.
- Moerman, J.D. & E.M. van Zinderen Bakker. 1950. Het Beekbergerwoud. Ontstaan en verleden. *Nederlands Kruidkundige Archief* 3: 363 – 384. <http://natuurtijdschriften.nl/record/549455>.
- Paskamp-van Santen, M., 1997. Mander 797 – 1997. Een hoogbejaarde boerschap in Noord-oost-Twente. *Overijssels Historische Bijdragen* 112: 9- 32.
- Staring, W.C.H., 1846. De Aardkunde van Salland en het land van Vollenhove. Uitgegeven door de Overijsselsche Vereeniging tot Ontwikkeling van Provinciale Welvaart. Zwolle, Tijl.
- Staring, W.C. H., 1853. De Veenen in Nederland. In: Verhandelingen der Commissie belast met het vervaardigen van eener Geologische beschrijving en kaart van Nederland: 57-102. A.C. Kruseman, Haarlem.

Noten

1. HCO archief Huize Almelo nr 3282, Rijksarchief Overijssel, merkenarchief nr. 353, 357.
2. Deze naam wordt in dit artikel verder gebruikt; ten onrechte door Paskamp-van Santen (1997) aangeduid met Manderse bos of Manderholt. Hijzeler (1966) geeft nadere uitleg van de herkomst van de naam die te maken heeft met `warandia` = waardeel.
3. Paskamp-van Santen (1997) rekent Zwarte els ook tot het duusholt, maar het wordt vaak apart genoemd in de merkenboeken, wat het minder aannemelijk maakt.
4. HCO, archief Huize Almelo nr. 3296.
5. Bremer & During (2012).

Dankwoord

Met dank aan Luc Jehée voor het digitaal beschikbaar stellen van de merkenboeken en een aantal kaarten en voor inhoudelijke discussies.

Bornse Bonifatius of toch Frankische edelman

Evert Ulrich

Aan het Hoefblad in Borne kwamen tijdens de opgraving in 1987 van een Karolingische nederzetting niet alleen twee plattegronden van boerderijen te voorschijn maar ook een bijzonder graf. De rustplaats van een Karolingische (edel)man. Hij was daar begraven met zijn zwaard, lans en een beurs met 16 zilveren denarii uit de tijd van Karel de Grote. Tot nu toe zijn er geen vergelijkbare wapengraven bekend in Nederland. Een uitzonderlijke vondst dus.

Concilie Paderborn

Het graf behoorde ongetwijfeld toe aan een regionaal belangrijke (edel) man. Het bevond zich twaalf meter ten zuiden van beide huisplattegronden en heeft er gelijktijdig gelegen met een van de boerderijen. Deze man is dus praktisch op het achtererf van zijn eigen huis begraven. Dat was voor die periode zeer ongebruikelijk. Immers, op het concilie van

Paderborn in het jaar 784 verbood Karel de Grote begravingen anders dan in of bij christelijke kerken. De doden moesten in gewijde aarde begraven worden. Ook het meegeven van graf-giften was in die periode ongebruikelijk. Het vreemde is dat deze man wel met zijn hele wapenuitrusting is begraven. Kennelijk hield men vast aan de oude gebruiken.

In de Vikingtijd kwam het regelmatig voor dat bij of tussen de fundamente van een oud huis graven werden aangelegd, een verschijnsel dat op meerdere plekken in Scandinavië is waargenomen. Vaak hebben deze graven een aanzienlijk afmeting, afgedekt door een aarden heuvel of ronde muur, wat doet vermoeden dat ze zijn aangelegd voor een belangrijk persoon binnen de gemeenschap. Dit laatste verschijnsel is niet in Borne aangetroffen.

Van de persoon zelf is niets teruggevonden. Des te opvallender zijn de graf-giften. Op zijn lichaam lag een onversierd ijzeren zwaard van 92 cm lengte. Determinatie heeft uitgewezen dat dit zwaard gestoken was in een schede van berkenhout, bekleed met leer en textiel. Naast hem lag een ijzeren vleugellans. Achterin het graf werden zijn ruiterspooren gevonden.

De meest opmerkelijk vondst uit het graf was een beurs met zestien zilveren denarii uit de tijd van Karel de Grote. De geldbuidel heeft waarschijnlijk aan een riem om zijn middel gezeten. Praktisch alle munten zijn aan de voorzijde voorzien van de tekst CARLUS REX FR (Karel koning der Franken). Op de achterzijde staat het karolusmonogram KRLS, waarvan naar verluid Karel de Grote alleen het middelste “wiebertje” tekende (hij kon volgens overlevering namelijk niet lezen en schrijven). Om het monogram wordt de plaats vermeld waar de betreffende munt destijds geslagen is. Opvallend is de grote verscheidenheid aan muntplaatsen. Ze komen

Reconstructie van de Ridder van Borne, getekend door Kelvin Wilson. Genietend in de zon, achter zijn boerderij.

Lans: Ijzere vleugellans met damascering (= gesmede vlechtstructuur van het ijzer). Lengte 47 cm.

uit Ravenna en Pavia (Italië), Tours, Toulouse, Dax en Bourges (Frankrijk), Melle (België), Mainz (Duitsland) en Dorestad (Nederland). Determinatie door het Koninklijk Penningkabinet heeft uitgewezen dat alle munten zijn geslagen tussen de jaren 790 tot 820. Dankzij de munten is het graf te dateren tussen 790 en 820.

Vroege Middeleeuwen

Om een beeld te krijgen van de tijd waarin deze bewoning zich hier heeft afgespeeld, gaan we terug in de geschiedenis. Karel de Grote was in het jaar 768 koning geworden van het Frankische rijk. Tijdens zijn regeerperiode kende het rijk een geweldige expansie. Onder zijn aanvoering werden niet minder dan 53 veldtochten ondernomen. In Spanje trok hij op tegen de Moren en omstreeks 804 werden de heidense Saksen (Duitsland) door hem bedwongen. Zijn rijk strekte zich uit van de Baltische tot de Middellandse Zee. Hij verenigde huidige landen als Frankrijk, Duitsland, Noord-Spanje, Noord-Italië, België en Nederland tot één groot Frankisch Rijk. Wat Karel kon gebruiken van de Romeinse wetgeving en administratie nam hij over.

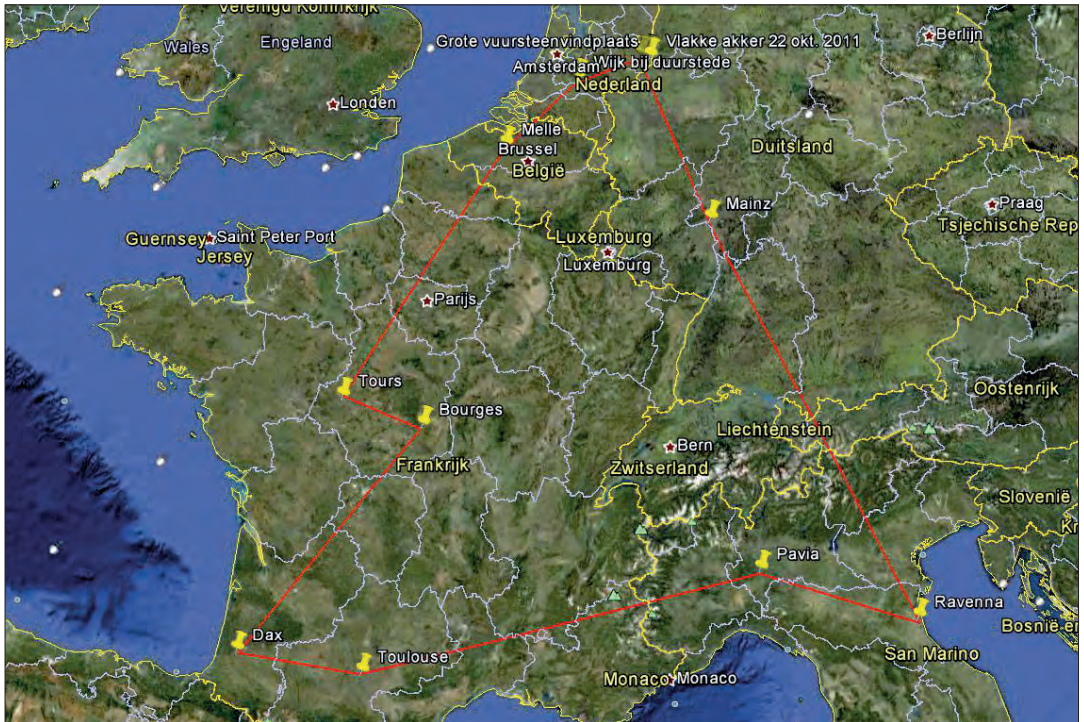
Karel de Grote zocht zijn ambtenaren onder de geestelijken en stuurde edelen en bisschoppen naar de door hem veroverde gebieden om daar op te treden als zijn plaatsvervanger. Zendingen zagen erop toe dat zijn wetten werden geëerbiedigd, belastingen geïnd en vooral de kerkelijke regels nagevolgd. Want Karel de Grote was vooral een Christelijke Vorst die de kerstening (bekerden tot het christelijke geloof) tot levensdoel had gemaakt. De kerkvorsten profiteerden natuurlijk mee van deze roomse vorst. Ze hadden daar zelf ook de hand in gehad. Het was immers de kerk die Karel de Grote in het jaar 800 tot keizer had gekroond. Karel de Grote had dat veel liever zelf gedaan, maar Paus Leo de III was hem daarbij te slim af geweest. Op het kerstfeest van het jaar 800 zette hij in Rome onverhoeds de kroon op het hoofd van Karel de Grote en riep hem uit tot keizer van het West-Romeinse Rijk. En daarmee was er een stevig fundament gelegd onder de kerk en het Heilige Roomse Rijk. Karel de Grote overleed op 28 januari 814.

Frankische plaatsen

Nederland maakte deel uit van het Frankische rijk. Bekende plaatsen in die tijd waren Witla

Zwaard: Onversierd twee-snijdend ijzere zwaard van 92 cm. Lengte. Het zwaard heeft een eenvoudige driehoekige gevestknop, een houten greep, en twee overlangse sleuven op de kling. Het zwaard was gestoken in een schede van berkenhout, bekleed met leer waarop textielresten lagen, waarschijnlijk van de kleding.

Kaart van Google Earth waarop de muntplaatsen zijn aangegeven.

aan de monding van de Maas (dat ter hoogte van het huidige Veervliet in de rivier is verdwenen) en Walacria, dat ter hoogte van Domburg voor de kust van Walcheren lag. Een andere belangrijke plaats was Dorestad, het huidige Wijk bij Duurstede. Opgravingen hebben aangetoond dat er van daaruit intensief handel werd gedreven met andere Europese landen. Omdat het vooral de Friezen waren die hier aan deelnamen, wordt het ook wel “Friese handel” genoemd.

De meest bekende stad uit die periode is ongetwijfeld Nijmegen, niet voor niets de Keizer Karelstad genoemd. Hier zou volgens de geschiedenisboeken op het Valkhof de palts van Karel de Grote hebben gestaan. De laatste jaren wordt hieraan echter sterk getwijfeld. Recente opgravingen hebben aangetoond dat er weliswaar omstreeks het jaar 800 sprake is geweest van enige bewoning. Maar deze had zeker niet de omvang die van een dergelijke belangrijke nederzetting verwacht mag worden. Dichter bij huis vinden we wel een grote nederzetting uit die periode, namelijk Deventer. Door opgravingen is duidelijk geworden dat met name Deventer een zeer voorname rol heeft gespeeld

in het handelsverkeer tijdens de Frankische overheersing. Nog dichterbij huis vinden we Oldenzaal. Opgravingen van de laatste jaren hebben aangetoond dat Oldenzaal rond het jaar 800 een belangrijke plaats moet zijn geweest. Maar er is daar tot nu toe te weinig onderzoek naar gedaan om te kunnen spreken van een Frankisch bolwerk.

De gouw Tuvante

Dan Borne, de plek waar immers de nederzetting en het graf gevonden werden. In het standaardwerk van L.A. Stroink (Stad en land van Twente) meldt de auteur dat van oudsher het Saksenland verdeeld was in gouwen. Hij spreekt daarin ook over de gouw Tuvante.

Bekijk je de bijbehorende kaart dan ligt Borne centraal in die gouw. Borne kent als oudere benaming Borghende. Volgens de Canon van Borne is het een reële optie dat er ooit een borg in Borne heeft gestaan. Een borg zou natuurlijk prachtig passen in het beeld. Een Frankische edelman die als leenheer vanuit die centrale plek de gouw bestuurde. En die moest toezien op de naleving van wetten en dat alles binnen de gouw ordelijk verliep. Daarbij ongetwijfeld gesteund

door de leenmannen, aan wie hij stukken land in leen had gegeven. Op zijn beurt werd de leenheer dan weer gecontroleerd door de zendgraaf die van gouw naar gouw ging om daarna zijn bevindingen aan Karel de Grote te rapporteren. Blijft de vraag waarom de man, die zo'n belangrijke spil zou zijn geweest in dit feodale netwerk, dan op zijn achtererf werd begraven. Karel de Grote had dat immers verboden. Het kan natuurlijk ook zijn dat hij als ridder met de legers van Karel de Grote door Europa is getrokken en van elke plaats die hij bezocht een of meer munten heeft verzameld. Als souvenir. En dat de man na afloop van zijn diensttijd, terugkeerde naar zijn geboorteplek. Daar kon hij trots zijn uitrusting en munten laten zien, als getuigenis van een roemrijke carrière. Om na een aantal jaren nog geboerd te hebben, door zijn familie op een traditionele manier te zijn begraven op het achtererf. In vol ornaat, met zwaard, lans en munten. Een manier die in de oude Germaanse wereld past bij een belangrijk persoon. Wapengraven zijn zeldzaam en worden slechts sporadisch aangetroffen in Noord-Nederland. Ze maken deel uit van een woelige periode

waarin dit hele gebied veroverd en ingelijfd werd door de Franken, wat natuurlijk niet zonder slag of stoot ging. De onrust wordt nog eens versterkt door het optreden van missionarissen die in het kielzog van de veroveraars fanatiek in de heidense gebieden bezig waren het christendom te verbreiden. Tijdens de opgraving is er in het begin wel eens gemijmerd of hier misschien een missionaris begraven lag die door de plaatselijke opstandige Germanen een kopje kleiner was gemaakt. Een Bornse Bonifatius. Echter, het geordende graf, met zulke kostbare bijgiften, maakt deze gedachtegang discutabel. Maar, geen enkele variant is uit te sluiten.

Uniek

De compleetheid van de wapenuitrusting en vooral de munten maken het graf uniek. Want nog niet eerder is zo'n rijk gestoffeerd graf uit die periode in Nederland aangetroffen. De munten geven ons een kijkje in het monetaire stelsel ten tijde van Karel de Grote, dat zich vooral afgespeeld heeft bij de elite en kooplieden. Van een grote muntcirculatie onder de gewone bevolking zal destijds geen sprake zijn ge-

Pleintje aan het Hoefblad in Borne met het informatiebord en bordje 3, de plek waar destijds het graf werd gevonden.

Zilveren denarius uit het graf van de Ridder van Borne. Aan de voorzijde een kruis met omschrift CARLVX REX FR. Op de keerzijde het Karolusmonogram met het omschrift PAVIA (Pavia Italië). De munt is geslagen tussen 794 en 800.

weest. Geld fungeerde als ruilmiddel, als rekenenheid, maar ook als opspottmiddel. Handig voor de kooplieden bij de internationale handel. Maar onhandig voor de boeren die zich net als vroeger veel meer bezig hielden met de aloude ruilhandel. Waar ook het Latijnse woord voor geld namelijk pecunia van afgeleid is, wat weer te herleiden is tot vee. Geld zal alleen ingezet zijn voor bijzondere aankopen. In 794 vaardigde Karel de Grote in Frankfurt een decreet uit

waarin verordend werd dat voortaan overal novi denarii (nieuwe penningen) in het betalingsverkeer verplicht waren en door iedereen in het Frankische rijk geaccepteerd moesten worden. Eigenlijk de voorganger van de euro dus. Een prachtig voorbeeld hiervan vinden we terug in de muntschat, waarin praktisch het hele Frankische rijk vertegenwoordigd is. Verbind je de muntplaatsen met elkaar dan blijkt dat ze zelfs afkomstig zijn uit de randen van dit machtige rijk. Hoe groot kan een toeval zijn. Met de geringe muntcirculatie van destijds, hoe lang zou het geduurd hebben voor dat een munt uit het oosten van Italië Borne bereikte. De optie dat deze man de munten zelf verzameld heeft, is daarom zo gek nog niet.

Zilveren denarius uit het graf van de Ridder van Borne. Aan de voorzijde het Karolusmonogram met omschrift CARLVX REX FR. Op de keerzijde een kruis en het omschrift MOGONTIA (Mainz Duitsland). De munt is geslagen tussen 794 en 800.

Honkvast

Tussen september 2011 en februari 2013 heeft er in Oldenzaal een groot onderzoek plaatsgevonden op het kerkhof rond de Plechelmusbasiliek. Aangevoerd is dat de begraafplaats in gebruik is geweest van de achtste tot de negentiende eeuw. Een van de conclusies van het strontium- en isotoopenonderzoek was dat 85 procent van de populatie van lokale komaf was. Daaruit blijkt dat de Twentenaar al generaties lang honkvast is. Wat ook blijkt uit de tradities, die hier lang blijven hangen. Het graf van de ridder is daar een mooi vroeg voorbeeld van. Ondanks de Frankische en christelijke invloeden gewoon op de traditionele manier begraven worden.

Compleet met wapens en munten, goed uitgerust voor de reis naar het hiernamaals.

Trekpleister

Ter herinnering aan de bijzondere opgraving heeft de gemeente Borne in 1988 een informatiebord geplaatst bij het plantsoen. De palen die aanvankelijk de contouren van huis 1 aangaven zijn inmiddels verdwenen. Van de bordjes met nummers, die verwijzen naar de verschillende vindplaatsen, staan er nog twee overeind. Daaronder, verscholen tussen het struikgewas, bordje 3. Op deze plek werd destijds het graf gevonden. Door het dichte struikgewas is het alleen in de winter zichtbaar. Als dadelijk het standbeeld van Boris van Borne (Mammoet gevonden in 1996 aan de rand van de Stroom Esch) klaar- en geplaatst is, weet ik wel een nieuwe opdracht: een standbeeld voor de Ridder van Borne. Op een mooie sokkel, uitkijkend over het het pleintje aan het Hoefblad. Een toeristische trekpleister van formaat.

Literatuur:

- De munt in vogelvlucht, Elsevier 21 januari 2013
- Dorestad onthult, www.dorestadonthult/muntslag.
- Canon van Borne.
- Stad en land van Twente. L.A. Stroink.
- Uitgave drukkerij Smit-Hengelo, 1962.
- Karolingische wapengraven in Wedwerd en Hallum - Paleo Aktueel 16.
- Archeologische kroniek van Overijssel over 1989 Overijsselse Historische Bijdragen 105, p. 147 -151.
- Kerstening van de Vechtstreek, tijdschrift Historische Kring Breukelen 1992, pagina 65-82.
- Nieuwsbrief Numismatische Kring Frisia, 2011, nummer 5.
- Archeologische kroniek van Overijssel over 1988 Overijsselse Historische Bijdragen 104, p. 182 -188.
- Archeologische kroniek van Overijssel over 1985. Overijsselse Historische Bijdragen 101, p. 139 -159.
- Een herinterpretatie van de Karolingische grondsporen te Baalder (Ov.). Westerheem 32, p. 365 – 370.
- Vikingen, Drents Museum Assen ISBN 978 90 400 0712 5 p.43.
- Vilsteren -Kleinjan Middeleeuwse vondsten uit een Overijsselse buurtschap ROB 1985.
- Hoe oud zijn de Drentse dorpen? Westerheem 29, p. 190-212.
- Getimmerd Verleden, sporen van voor- en vroeghistorische houtbouw op de zand- en kleigronden tussen Eem en IJssel ISSN 1572-1760.

Zilveren denarius uit het graf van de Ridder van Borne. Aan de voorzijde een kruis met omschrift CARLVVS REX FR. Op de keerzijde het Karolusmonogram met het omschrift METVLLO (Melle België). De munt is geslagen tussen 794 en 800.

Eerst de auto's dan de garages

Willy Ahlers

.....

De eerste auto's in Twente. Peperduur natuurlijk. Al voor 1900 trekken fabrikanten de portemonnee om opzien barende zelfrijdende koetsen aan te schaffen.

De eerste auto in Enschede is van Duitse make-lij. Een Benz, in 1899 gekocht door Willem Helmig van Heek. Andere vroege merken die in de regio verschenen, waren Mors (Frans) en Gelria (Nederlands). In 1901 was in het Volkspark al een tentoonstelling met zes auto's. Een lastig probleem die eerste jaren was het ontbreken van reparatiemogelijkheden. Daarvoor moest je naar de fabriek. Bij kleine mankementen kon een beroep gedaan worden op de plaatselijke smid of een fabriekswerkplaats. Pas rond 1915 ontstonden enkele garages in Almelo, Hengelo en Enschede. De eerste vermelding van een vorm van een vertegenwoordiging van een automerk (Benz) komt uit Almelo. Rijwielhandelaren in Almelo en Enschede begonnen wat ging heten een "garage". In 1912 vestigde Duintjer uit Wildervank in

Groningen een filiaal in Enschede. Het had de vertegenwoordiging voor Spyker, Bianchi en Imperia. In 1915 namen Frans en Herman Roeloffzen de garage over. Na de Tweede Wereldoorlog bouwde zoon Gert het bedrijf uit. Op het eind van de negentiger jaren kwam het bedrijf in handen van Bleeker. Op 1 september 2014 stopte Bleeker (met ook vestigingen in Hengelo, Oldenzaal en Almelo) de garage in Enschede.

De grootste stad van Twente had in het begin van de twintigste eeuw vele activiteiten rond de auto. Dat kwam mede door Edo J. Bergsma, burgemeester van 1896 tot 1932 en voorzitter van de ANWB.

In Hengelo was er van 1914 tot 1919 de Automobiel Verhuur Maatschappij Spyker-garage met Hofstede Crull als directeur. De man was ook directeur van de Heemaf in Hengelo. De garage was dan ook dicht bij zijn fabriek aan het begin van de Bornsestraat. In 1919 vertrok

Garage annex werkplaats van Heemaf.

Auto's met chauffeur bij Hofstede Crull.

Hofstede Crull na verschil van mening met de raad van commissarissen. De Spijkergarage werd voortgezet als NV Automobiël Maatschappij in Twente.

Na 1918 groeide het gemotoriseerd verkeer snel en nam ook het aantal garagebedrijven toe.

Taxi

Een van de eerste in Enschede was in 1927 Laxtax, opgericht door de heer Landewé. Later waren ook Entax en Singertax actief. In de beginperiode werd alleen door notabelen en geestelijken gebruik gemaakt van taxi's. In 1949 werd Lantax compleet overgenomen door EETO (Eerste Enschedese Taxi Onderneming). In 1974 werden EETO en Taxikuipers samen de Taxicentrale Enschede BV.

Vrachtauto

Oorspronkelijk werd vracht vervoerd met paard en wagen of met een hondenkar. In 1903 reed de heer Roeloffzen met zijn drie zoons in een gemotoriseerde paardenkoets. Deze werd gebruikt

voor het vervoer van een grote stofzuiger waarmee in herenhuizen de vloerkleden werden schoongemaakt. Later gaat het over op het stomen en wassen van kleding en ander textiel. In 1906 kende Enschede een omgebouwde auto met een houten laadbak. Vanaf 1910 komt Spijker met de eerste bedrijfsauto's.

Busdiensten

De TET (NV Twentse Electriche Tramweg Maatschappij) werd in 1904 in Enschede opgericht met als doel tramwegen tussen Enschede en Almelo en Gronau aan te leggen en te exploiteren. Daar kwam weinig van terecht. Alleen de verbinding Enschede - Glanerbrug kwam in bedrijf en werd in 1908 geopend. In 1933 verdween deze tramlijn. Vanaf 1923 verzorgde de TET ook een groot aantal buslijnen. In de zestiger jaren van de twintigste eeuw werden verschillende andere buslijnen overgenomen. In 1999 ging de TET samen met andere lijndiensten op in Connection. Vanaf 2011 is het vervoer in handen van Syntus.

Spijker, van Nederlandse makelij.

VAN MEGGELEN KERSSENBERG
ASSURANTIËN

Voor al Uw particuliere en zakelijke schadeverzekeringen

Viekerlaan 36
Postbus 334, 7500 AH Enschede
Telefoon: 053 - 435 01 04
E-mail: info@vmk-assurantien.nl

SCHERVEN BRENGEN GELUK...

Ja, het zou heel goed een scherf van niks kunnen zijn. Aan de andere kant... Wie weet welk verhaal er achter schuilgaat. Of wat voor ommekeer hij over zeg 1000 jaar teweegbrengt.

U, als lid van de Oudheidkamer Twente, u doet natuurlijk geen scherf af als zomaar een scherf. Bovendien weet u dat de OKT veel meer in zijn bezit heeft en over veel en veel meer gaat dan alleen archeologische vondsten.

Hoe meer mensen dat met u zouden weten, hoe mooier natuurlijk. En hoe rooskleuriger en actiever ook de toekomst van de OKT. Over actiever gesproken: er is binnen de OKT van alles te doen. Vrijwilligers zijn dan ook van harte welkom. Voor administratieve werkzaamheden, voor ict, voor bestuursfuncties, als huismeester, voor tal van hand- en spandiensten, voor noem maar op.

...EN EEN ACTIEVE TOEKOMST VOOR DE OUDHEIDKAMER TWENTE

Iets voor u, OKT-vrijwilliger? Of voor iemand (hoeft nog geen OKT-lid te zijn) die u kent? Mailt u dan naar: vrijwilligers@oudheidkamertwente.nl of schrijf een briefje naar onderstaand adres.

OKT huis Stroinksbleekweg 12b, 7523ZL Enschede
T 053-4787447 E info@oudheidkamertwente.nl

Vereniging *Oudheidkamer
Twente*